

Драгиша Бојовић

Филозофски факултет, Косовска Митровица

Центар за црквене студије, Ниш - Србија

СТАРОЗАВЕТНИ ОБРАЗ КРСТА

Апстракт: У раду се говори о старозаветном образу крста и његовим рефлексијама у делима српских писаца Стефана Првовенчаног и Доментијана. Изнете су и неке иконографске и литургијске паралеле, а указано је и на "скривене" примере његовог праобраза.

Кључне речи: Крст, Стари Завет, Мојсије, Давид, Стефан Првовенчани, Доментијан, књижевност, сликарство, литургијске песме.

Крст је један од најзначајнијих симбола хришћанства, који је распећем и васкрсењем Христовим добио и атрибут животворности и постао знак победе живота над смрћу.¹ Крст је до Христа био симбол осуде и казне, а од Христа постаје знак спасења и символ царства небеског. Христос, вазневши се на небеса, крст није оставио на земљи, већ га је подигао са собом и узнео на небо, што значи да ће се он са Христом појавити и при Његовом другом доласку (Мт. 24,30).²

Крст има значајно место у целокупној хришћанској уметности, нарочито у књижевности и сликарству. Најчешће се везује за име Христово и за догађаје из Новог Завета. Често се крст, међутим, пројављивао и у старозаветним догађајима,³ јер је он дрво за које Соломон каже: "Нека је благословено дрво на којем је Правда обешена" (Прем. 14,5).⁴

Старозаветна слика Крста је имала одраза и на теологију, литургику, књижевност и сликарство, али је истовремено изазивала збуњеност код неких истраживача, доводећи их у позицију неразумевања одређених старозаветних догађаја и њихових књижевних и иконографских паралела. Извесна неразумевања су

1 Доментијан, чијим се делом бавимо у овом раду, говорећи о вери, крсту и љубави, наглашава да се крстом побеђује смрт: "Јер као што и веровасмо Христу и назвасмо се хришћани, и распећем његовим урачунасмо се у смрт, и крстом побеђујемо смрт, тако и, љубав његову примивши, постадосмо вазљубљени."- Доментијан, *Живот Светог Саве*, Београд 1988, 164.

2 Др Јустин Поповић, *Догматика*, књига друга, Београд 1980, 487.

3 На неке примере, позивајући се најчешће на св. Григорија Паламу, указује Јеромонах др Амфилохије Радовић, *О тајни крста Христовог*, Теолошки погледи, 3-4, Београд 1984, 153-161.

4 Види: Свети Јован Дамаскин, *Беседа на освећење (Храма) Васкрсења Христа Бога нашег у Јерусалиму, и на Воздвижење часног и животворног крста*, у: Беседе, превео са грчког Епископ Атанасије, Требиње, Врњци 2002, 239.

нарочито изазвала нека места у делима Стефана Првовенчаног и Доментијана, српских писаца XIII века.

Узимајући крст као победни симбол Немањиних битака,⁵ Стефан Првовенчани у неколико наврата пореди свог оца са старозаветним личностима којима је, такође, крст помагао у борби против непријатеља. Прво поређење се односи на Мојсија: "Победи непријатеље своје као Мојсеј Амалика, крст Христов неослабно носећи пред очима и њиме односећи победу над непријатељским варварима."⁶ Други пример везан је за писмо које Свети Симеон упућују сину Стефану, дарујући му притом честицу часног крста, уз јасну поруку: "... и увек да ти помаже као Давиду и древноме цару Константину, прогонећи од тебе на сваком месту бесовске пукове."⁷ Истраживачи нису у првом примеру, у победи Мојсијевој над Амаликом, видели пишчеву алузију на дејство силе крста, која има своју паралелу у Немањиним победама. Отуда и непотпуно разумевање поређења Немање и Мојсија и њихових победа, које се догађају захваљујући сили крста.

Други пример се учинио још нејаснијим, па се чак коментарисао као пишчева грешка: "За нас је особито занимљива чињеница да у Стефана поредба са Давидом и Константином прати помен напрсног крста. Ако је ту очекивано сећање на Константина, који је – по једном општем месту хришћанске традиције – побеђивао захваљујући подршци часног крста, остало је нејасно зашто Првовенчани помиње цара Давида у овом контексту. И у коментару уз најновији српски превод житија⁸ тврди се чак да речи 'нека ти (крст) помаже као Давиду' садржи грешку, јер Давиду није помагао крст већ Бог."⁹ Помињање крста уз Давидово име аутор овог цитата уопштено објашњава чињеницом да је "Давид као старозаветни јунак претходио крсту и хришћанству."¹⁰

У Доментијановим житијима још више долази до изражаја поимање праобраза крста. Први пример је из *Житија Светога Саве* и везан је за епизоду о Стрезу, када Сава, чинећи чудо, побеђује овог великог непријатеља Стефана Првовенчаног. Доментијан Саву пореди са Мојсијем, истичући да је и једном и другом помогла сила крста: "И тако отиде од њега победивши га силом Божјом, као што раније Мојсије, велики боговидац победи безбожног Амалика. А овај други богољубац борећи се силом љубитеља свога Христа за отачаство своје и молитвом својом победи непријатеља свога, подобећи се оном великом боговидцу, који се вратио са горе победивши Амалика само тиме што је насликао крсно знамење, а овај други боговидац наоружан крсном силом и имајући у срцу својој души својој самога на крсту распетог, и у рукама својим држећи непобедно оружје, оштрицу

5 У *Житију Светога Симеона* на неколико места је истакнуто да је Немања захваљујући сили крста побеђивао своје непријатеље и противнике. Крст је био и део инсигнија Немање као владара. Види: Смиља Марјановић-Душанић, *Владарски знаци Стефана Немање*, у зборнику: Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Београд 2000, 77-87.

6 Стефан Првовенчани, *Житије светог Симеона*, Београд 1988, 72.

7 Исто, 82.

8 Стефан Првовенчани, *Сабрани списи*, Београд 1988, 173 (коментар Љ. Јухас-Георгијевске уз текст на стр. 82, нап. 6).

9 Смиља Марјановић Душанић, *наведено дело*, 81. И у најновијем издању Доментијановог *Житија Светога Саве* (Београд 2001) слична места су у коментарима доста неопрезно оквалификована као грешка.

10 Смиља Марјановић-Душанић, *наведено дело*, 81.

мача силом Божјом изоштрену са обе стране, која раздељује до мозга и до чланака. И њоме победи непријатеље своје."¹¹ Говорећи о Савином одласку од Стреза и о повратку у Србију, Доментијан још једном прави исто поређење: "А овај Свети провидећи Духом светим оно што ће бити, и те ноћи брзо се врати у своје отачаство, не јавно, но као тајно, радошћу радујући се због непобедне силе Божје, други боговидац Мојсије победив крсном силом непријатеља свога другога Амалика."¹² И у *Похвали*, на крају житија, Доментијан још једном помиње Мојсијеву победу над Амаликом, али сад појаву крста објашњава богословско-литургичким термином *проображавања*: "Онај велики боговидац прообразујући крст победи Амалика; а овај Преосвећени многе законопреступнике, који су војевали на његово отачаство, осудивши светом молитвом и светим крсним оружјем изби их, и ускоро учини празнима њихове савете и расу њихову славу."¹³

Овај писац, попут Стефана Првовенчаног на чије се житије ослања и када је ово место у питању, такође пореди Немању са Мојсијем и Давидом, конкретизујући, у односу на Првовенчаног, догађај у којем крст помаже Давиду: "... и свагда да ти (крст) помаже против непријатеља твојих, као богооцу Давиду против Голијата и верном цару Константину у свим његовим борбама, и на сваком месту, прогонећи од тебе бесовске пукове, и буди ограђиван силом овога на векове, амин."¹⁴

И сликарство, не само у асоцијативном односу, већ понекад и експлицитно повезује Давида са крстом. Карактеристична је сцена Давидовог мољења, у минијатурном сликарству, где се он моли пред крстом и Богом. У неким илустрованим Псалтирима Давид стоји у подножју крста¹⁵ у чијем пресеку се налази медаљон са ликом Христа.¹⁶ Крст, иначе, са своја два крака, једним вертикалним и једним хоризонталним, прави пресек у целокупној стварности творевине, кроз коју се види Бог, који је изван ње, али који обитава у њој.¹⁷ И фрескосликарство познаје представе Давида са крстом. У Сопоћанима, у Капели св. Ђорђа, на северном зиду представљен је у медаљону Давид са крстом,¹⁸ у низу пророка (Јелисеј, Илија,

11 Доментијан, *Житије Светога Саве*, 126.

12 Исто, 127.

13 Исто, 212. На једном другом месту, у *Житију Светога Симеона*, Доментија употребљава сличан термин *предслика*, што говори о његовој богословској учености. Види: *Житије Светога Симеона*, стр. 240.

14 Доментијан, *Житије Светога Симеона*, 287.

15 У *Служби Ваздвижења часном и животворном крсту*, слава и ниње, глас осми, дати су паралелно примери Давидовог мољења у подножју крста и Мојсијеве победе над Амаликом.

16 Види: Sirarpie der Nersessian, *L'illustration des Psautiers grecs du Mouen Age*, II, Londres, Add. 19.352, Paris 1970, Fig. 6, fol. 3v i Fig. 190, fol. 115r. У минијатури рукописа западне провинијенције Давид се моли пред крстом, док се лик Господа налази у горњем десном углу. Види: *King David in the index of christian art*, edited by colum hourihane, Index of christian art and archaeologz Princeton University in Association with Princeton University press, 2002, рукопис из збирке: New York, Pierpont Morgan Library, Ms. M. 102, fol. 102v.

17 Види: Димитрије Станилоаје, *Часни крст као средство освећења и благослова и знака поклонења*, Теолошки погледи, 1-2, Београд 1987, 1.

18 Представе Давида како држи крст срећу се и у минијатурном сликарству. У Индексу хришћанске уметности Принстон Универзитета наведена су два рукописа, један грчки (Псалтир у Ватиканској библиотеци, у Риму, гр. 752) и један латински (Alba lulia: Librarz, Biblioteca Batthyaneum) у којима је Давид овако представљен.

Захарије), који су представљени без овог обележја. На јужном зиду представљен је Соломон са крстом, док су Мојсије и Арон без крста. Сличан пример имамо и у минијатурном сликарству где је Давид представљен са круном и крстом који држи, окружен са тринаест мушких фигура које представљају генерације Давидових потомака.¹⁹

У богословском, литерарном и иконографском смислу очекиване су и сличности помазања Давидовог и крштења Христовог. У једном и у другом случају истакнуто је дејство Духа Светога,²⁰ а рог,²¹ којим је помазан Давид, веома је јасно приказан у литургијској поезији као праобраз крста.²² Свети Јован Дамаскин рогом назива крст на којем је распет Христос, а и самог Христа назива "Јединородни Рог Љубљени":

"Дођимо, узиђимо на Гору Свету, јер у последње дане ова благословена Голгота показује се узвишенија него горе небеске – најузвишенија Гора! Она позива благодатним гласом све крајеве света – Узвишенија од (свих) висина, и Светија заиста од свих других светих гора.

На њој је подигнут Рог (спасања), Јединороднога Рога Љубљенога (Христа) – Крст Славни и Свепоштовани, Који је сада уздигнут, Који је једним потезом разорио смрт злу и безумну, бедну и грамзиву."²³

И за светог Андреја Јерусалимљанина крст и рог су синоними односно рог је символ спасања и победе као и крст: "Ово је крст којим се распети познају, ово је рог којим ћемо непријатеље наше пробости."²⁴ Свети Андрија и другом свом слову из истог рукописа, у рогу овна који се заплео у грање, у жртви Аврамовој, види симболику крста: "Авраму предпоказа се посред овна рогом изображен."²⁵

Што се тиче помоћи крста у Мојсијевој победи над Амаликом, која је код Првовенчаног асоцијативна, код Доментијана је наглашена: "И додаде ка земљи отачаства свога многе земље од области грчкога царства, и силом Божјом и поспешењем светог Духа победи непријатеље своје, као што је пре велики Мојсије

19 У грчком Псалтиру Ватиканске библиотеке, бр. 752.

20 "Тада Самуило узе рог с уљем, и помаза га усред браће његове; и сиђе Дух Господњи на Давида и оста на њему од тога дана" (Књига Самуилова, 16,13; Види: Јеванђеље по Луки 1,69). "И крстивши се Исус изиђе одмах из воде; и гле, отворише му се небеса, и виде Духа Божијега гдје силази као голуб и долази на њега" (Јеванђеље по Матеју 3,16).

21 Сила и снага старозаветног рога може се понекад поредити са силом и снагом крста. Види: Прва књига о царевима 22,11; Друга књига Самуилова 22,3; Псалми Давидови 18,2. Доментијан, пишући о Немањи, асоцира на "рог спасања" у народу српском (Лука 1,69). Види: Доментијан, *Житије Светога Симеона*, 248.

22 Само миропомазање српских владара у средњем веку носи знак крста, јер "пре но што ће владоцу ставити венац на главу, црквени поглавар, у храму за време обрада, помазује га уљем по глави, стављајући му на тај начин, знак крста." Види: Бојислав Ђурић, *Три догађаја у српској држави и њихов одјек у сликарству*, Зборник за ликовне уметности, 4, Нови Сад 1968, 93.

23 Свети Јован Дамаскин, *Беседе*, превео Епископ Атанасије, Требиње, Врњци 2002, 246.

24 *Беседа св. Андреја Јерусалимљанина на Воздвиженије Часног Крста*, л. 100, у: Зборник проповеди за празнике од септембра до новембра, трећа четврт XVI века (Рукописна збирка Манастира Дубоки Поток)

25 *Светог оца нашег Андрије Јерусалимљанина слово о славном Воздвижењу Часнога и животворнога крста*, у Зборнику проповеди, л. 109'

крсним оружјем срушио гордога Амалика..."²⁶ Крсно пружање руку помиње и Теодосије, поредећи Саву са Мојсијем: "А први фараона морем потопа и Амалика пружањем руку победивши, молитвом погуби."²⁷

Сви ови примери говоре о изванредној богословској образованости Стефана Првовенчаног и Доментијана и о њиховом изванредном познавању Старога Завета и његове симболике. Као што се види, они су конкретизовали старозаветну слику крста у паралелама између Светога Саве и Светога Симеона, са једне стране, и Мојсија и Давида са друге. За Доментијана се и до сада тврдило да је изванредни познавалац Светога Писма, а о Стефану Првовенчаном је Теодосије Хиландарац писао да је његов добар тумач.²⁸ Блиска им је, очигледно, и старозаветна егзегеза. Доментијан је, свакако, а вероватно и Стефан Првовенчани добро познавао литургијске текстове који садрже примере старозаветног изображења крста.

Шта кажу други Свети Оци о изображењу крста у Старом Завету? Један од најкомпетентнијих је свакако Григорије Палама, учени византијски теолог XIV века. Он сматра да је Крст Христов, иако се још не беше јавио, већ дејствовао код Праотаца, јер се тајна његова већ савршавала међу њима.²⁹ Највише пажње он посвећује Мојсију, али и истиче да се та тајна пројавила и на Исусу Навину, на Судијама и Пророцима, на Давиду и на онима после њега, "који су дејством тајне Крста задржавали реке, заустављали сунце, рушили незнабожачке градове, побеђивали у ратовима, надвлађавали противничке војске, избегавали оштрице мачева..."³⁰ Он наводи да је Крст спасавао и у Христово време, пре Крста Христовог, дакле пре његовог распећа на Крсту и Васкрсења: "И који не узме крста својега и не пође за Мном, није Мене достојан" (Мт. 10,38).³¹

Као један од најзначајнијих примера у коме је крст помогао Мојсију, Палама управо наводи његову победу над Амаликом: "Као претеча Христов, Мојсеј је сам сасвим јасно предобразио Христа и образ Крста и спасење које од њега долази: усправно поставивши палицу, он је преко ње раширио руке и тако, по слици Крста представио себе (као разапетог) на палици, потпуно нагнао Амалика у бекство."³²

Пре св. Григорија Паламе, св. Јован Дамаскин наводи многе примере предизображења Крста, да би на крају узвикнуо: "И скоро да изоставим ширење руку Мојсијевих у виду Крста, када он поста победник над Амаликом, као што је данас

26 Исто, 254. Данилов Ученик у *Житију Стефана Дечанског* победе Мојсија и Стефана Дечанског везује за крсно знамење: "И пошто је ово било, и тако саставивши се са Богом дарованом му силом, пође против таквих, као и Мојсије Боговидац, носећи крсно знамење пред лицем својим, и њиме побеђујући безбожнога губитеља Амалика... – Данилов Ученик, *Житије Стефана Дечанског*, у: Данилови настављачи, Београд 1989, 76.

27 Теодосије, *Житије Светога Саве*, Београд 1988, 176.

28 Види: Димитрије Богдановић, *Шта Теодосије пише о књижевном раду Стефана Првовенчаног*, у: Студије из српске средњовековне књижевности, Београд 1997, 285-293.

29 Види: Григорије Палама, *Господе, просвети таму моју*, сабране беседе, друго исправљено и допуњено издање, са грчког Антонина Пантелић, Београд 2005, 82.

30 Исто, 88.

31 Исто, 88. Види и: Мк. 8,34-35.

32 Григорије Палама, *наведено дело*, 88.

Крст (победник) над ђаволом, кога предизображава (онај) Амалик.³³ Још на једном месту у овој беседи Дамаскин ђавола назива новим Амаликом.³⁴

Поред светих отаца, литургијска поезија је најбољи тумач старозаветног изображавања крста. У *Служби Воздвижења Часног Крста* говори се о Мојсијевом изображењу крста:

"Часнога крста, Христе, дејство прообразивши Мојсије, победи противног Амалика у пустињи Синајској: када распростре руке, крст творећи, укрепивши људи..." (на литији, слава и ниње, глас пети). О истом се пева и на Велику вечерњу, стихире на Господи возвах и и на стиховње, слава и ниње, глас осми.³⁵

Пети кондак и икос *Акатиста часном и животворном крсту* чувају литургијско сећање на ту слику:

"Господе, некад у време Мојсија пророковао се само праобраз Крста Твог, побеђујући непријатеље Твоје" (кондак).

"Пројави Мојсије дејство Часнога Крста и победи противног Амалика у Синајској пустињи када распростре руке, сатвори образ Крста, укрепивши људе" (икос).³⁶

Овај догађај је представљен и у иконографији. Мојсије је на брду. Његове руке, подигнуте ка небу, са стране их придржавају Ор и Арон. Под брдом Исус Навин са осталим Јеврејима гони иноплеменике и убијају их.³⁷ Нарочито минијатурно сликарство приказује ову сцену, где се јасно види Мојсијево изображавање крста подигнутим рукама. Као пример могу послужити две представе из илустрованих Петокњижа.³⁸

Поред наведеног, Палама наводи више примера у којима крст помаже Мојсију.³⁹ Међу њима су за нас нарочито занимљиви Мојсијево крсно слађење воде и оздрављење Јевреја крстоликом змијом. Оба примера су веома развијени у тзв. апокрифној литератури. Лутајући по пустињи, Јевреји су наилазили на горке изворе воде коју нису могли да пију све док Мојсије у ту воду није ставио штап односно дрво, које је симбол крста, после чега та вода постаје питка (Изл. 15,25) Према апокрифу *О часном крсту и о два разбојника* дрво којим је Мојсије засладио воду има порекло од рајског Адамовог дрвета: "Од истог дрвета изнесе (грану) вода потопна. Када усахну вода, тада дрво остаде крај реке Мере. И када изведе Мојсеј Јерусалимљане, не имаху шта пити, јер беше вода горка. Мојсеј тужан беше, јер воду не нађе и помоли се Богу. И показа му анђео дрво. И то дрво лежаше ничице. Узе Мојсеј дрво и прекрстивши посади га у реци. И услади се вода од дрвета. Израсте дрво украшено, велико и предивно."⁴⁰ Нешто другачија верзија о крсном дрвету које је засладило воду присутна је на почетку апокрифа *О сплетеном дрвету*:

33 Свети Јован Дамаскин, *наведено дело*, 240.

34 *Исто*, 265.

35 *Зборник црквених богослужбених песама, псалама и молитава*, Београ 1971, 91-92.

36 *Акатист часном и животворном крсту*, у: Акатисти, Београд 1999, 46.

37 Види: Милорад Медић, *Стари сликарски приручници III, Ерминија о сликарским вештинама Дионисија из Фурне*, Београд 2005, 199.

38 *The byzantine Octateuchs*, volume II, Kurt Weitzmann and Massimo Bernabo, plates, Princeton University 1999, сл. 726 и сл. 727.

39 Види: Архимандрит Георгије Капсанис, *Крст Христов и његов значај у нашем животу*, Београд 2004.

40 *Апокрифи новозаветни*, приредио и на савремени језик пренео Томислав Јовановић, Београд

"Узе Мојсеј синове Израилеве преко Црвеног мора и преведе их у Мору. И не могаху пити воду из Мере, јер горка беше. И растужи се Мојсеј због људи својих. И завапи Мојсеј ка Богу. И дође му анђео Господњи и показа му три дрвета: бора, кедре и кипариса. И учини Мојсеј тако како му заповеди анђео Господњи. И узе и сплете их као плетеницу. И засади их на изворима воде и рече:

'Ово је Спасов изглед и ово дрво биће спасење. И ово дрво је живот свету, и на овом дрвету светлост васељене узнеће се из руку оних који граде спасење његово, и осудиће га старешине незнабожаца и старци жидовски који желе судити живима и мртвима.'

Ово слово прорече Мојсеј о крсту како га научи анђео Господњи. И од тог часа оследише се воде и беху плодови за лепоту и уживање народу, и животињама, и птицама небеским и зверима земаљским."⁴¹

Литургијска поезија везује дрво живота за симболику Крста:

"Радуј се, Свети Крсте, кога дрво живота, ради Адама у Едему засађено, прасликоваше."⁴²

О лечењу бронзаном крстоликом змијом говори се у наставку ове приче:

"Када много година прође, дође Мојсеј са људима својим у Хоривску земљу. И беше место повољно да стану људи са шаторима својим. И беше то место названо Војнички пролаз. И оно беше пусто, јер не смеде нико пролазити од мноштва змијских злих гадова. И почеше Мојсијеви људи умирати од уједа у стаништима својим. И повикаше људи на Мојсеја:

'Зашто гинемо?'

Мојсеј завапи ка Богу:

'О жалости љутих!'

И дође анђео од Бога држећи у рукама знак крста говорећи Мојсеју:

'Направи отровну змију од бронзе. Прободи посред змије и учини као што видиш у руци мојој. Обавезно реци синовима Израиљевим о дрвету које посади покрај воде, шта ће бити са њим и ко ће бити распет на њему.'

И ово рекавши анђео Мојсеју, оде. Мојсеј урани и скова змију у бронзи.⁴³ И набоде је на копље и постави посред људи својих и рече им:

'Ако буде коме болест каква, а ја далеко будем, тај да приђе и овако да каже: Боже Мојсејевог знамења, помилуј ме! И почеће уједи исцељивати.'⁴⁴

На овај догађај подсећа јеванђелист Јован Богослов, видећи у њему симбол вечног живота: "И као што Мојсеј подиже змију у пустињи, тако треба да се подигне Син Човјечји, да сваки који вјерује у њега не погине, него да има живот вјечни" (Јн.

2005, 221. Слично и у другој верзији апокрифа, стр. 226.

⁴¹ Исто, 201.

⁴² Рене Генон у књизи *Симболика крста* указује на крстообразност рајског *Дрвета Живота*, али, истовремено, указује на везу, истакнуту и у апокрифима, између *Дрвета Познања добра и зла* и *Крсног дрвета*. Види: Рене Генон, *Симболика крста*, Чачак, Београд 1998, 48-55, као и наведене апокрифе.

⁴³ Григорије Палама пише да је Мојсије поставивши попреко бакарну змију на палицу, очигледно сатворио образ Крста. Потом је заповедио оним Јудејцима које уједе змија да гледају у њега, као у самога Спаситеља, да би се излечили од змијског уједа. Види: Григорије Палама, *наведено дело*, 88.

⁴⁴ *Апокрифи новозаветни*, 201-202.

3,14-15). Мојсијево изображење крста спашавало је Јевреје од уједа змије, док је крст Христов водио ка уништењу смрти односно у живот вечни.

Наводимо још једно Паламино тумачење Мојсијевог изображења крста, које ће имати у виду и Доментијан у једној епизоди о Светоме Сави. То је Мојсијево растављање Црвеног мора. Он је тада "дрветом (тј. палицом) и водом (тј. растављеним морем) спасао израиљски народ, дрветом предизобразивши Крст, а водом божанствено Крштење. То и тајнозналац Павле јасно објављује: Сви се у Мојсеја крстише у облаку и мору."⁴⁵ Говорећи о Савином путовању Сиријским морем, Доментијан описује чудо којим Сава умирује морске таласе и спашава лађу од потапања. Ово Савино чудо подсећа на Христово стишавање буре на мору (Мт. 8, 24-27) и Мојсијево крстообразно раздељивање мора (2 Мојс. 14,16).⁴⁶ Описујући догађај, Доментијан у три наврата потенцира силу крста: "А Свети подиже руку оброшену Христовом благодаћу светог Духа, божаством и човечанством, и стаде у лице против силноме ветру и превеликим морским валима, и сатвори крсно знамење. Силом добродетеља свога у том часу, у магновењу ока подиже силни дух, и ветар од крсног знамења побеже натраг, и угаснуше превелики морски вали, и сви демони ишчезоше, не трпећи знамење крсне силе, и Владика је чинио слугу који га љуби сличним себи, заповедајући мору и ветровима да га послушају и да се повинују заповести онога који чини вољу његову."⁴⁷

Дакле, Доментијан је контекстуалним повезивањем догађаја и асоцијативношћу међу личностима често наглашавао, као у овом примеру, свевременост силе крста (Стари Завет - Мојсије, Нови Завет - Христос, његово време - Свети Сава).

Дакле, насупрот експлицитности раније наведених примера где Стефан Првовенчани и Доментијан откривају старозаветни образ крста, овај последњи догађај можемо сврстати у *скривене примере*. Таквих примера код Доментијана свакако има више. Наводимо још неколико:

1. Дошавши у Гору Синајску, у манастир Пресвете Богородице, Свети Сава је бос служио литургију, очигледно сећајући се догађаја који је пројавио тајну Крста, када је купина горела а није сагоревала, и када се из те купине Господ јавио Мојсију речима: "Изуј обућу са ногу твојих, јер место, на коме стојиш, земља је света" (2Мојс. 3,5). Григорије Палама сматра да је Мојсијево "созерцање грма који је горео а није сагоревао пројавило тајну Крста, већу и савршенију од оне која је била пројављена у призивању Авраамовом."⁴⁸

2. Савин одлазак из отаџбине, као и његова жеља да умре у туђини, је, у ствари, његова жеља да отаџбина и свет падну у заборав, а такво опредељење јесте

45 Григорије Палама, *наведено дело*, 87-88. Преподобни Јустин Ћелијски каже да "прелазак преко мора симболизује крштење: Израил се погрузио у дубине мора, и изашао из њих спасен, а у водама се потопила сва зла сила Фараонова." – Види: *Тумачење посланица Прве и Друге Коринћанима Светог апостола Павла*, Београд 2001, 150.

46 У богослужбеној поезији помиње се ово Мојсијево изображење крста када је воду жезлом пресекао и превео Јевреје преко Црвеног мора. Види: *Зборник црквених и богослужбених песама*, 94. и 396.

47 Доментијан, *Житије Светог Саве*, 199.

48 Григорије Палама, *наведено дело*, 85.

крст. Григорија Паламе за овакво распињање наводи пример Аврама.⁴⁹ Крст је, према Палами, и распињање себе свету (2Мојс. 3,5; Гал 5,24). Као подсећање на ово, Сава поставља крстове по целој Србији "да сви благоверни видећи свето знамење у све часове распињу вољу своју распетоме на њему Христу."⁵⁰ На овакво распињање опомиње и "богослужење 9. часа, које нас подсећа на крсну смрт Спаситељеву. Три псалма који се тада читају опомињу нас на нашу недоследност. Наиме, прошао је дан а ми се нисмо покајали односно нисмо подигли свој крст, нисмо се са-распели са Господом. Управо то страдалничко-покајничко стање у нама буде ова три псалма: 'Покажи нам Госпode милост своју...(84)', 'Како су мили станови твоји Госпode...(83)', 'Пригни Госпode ухо своје и услиши ме јер сам убог и ништаван...(85)'. "⁵¹

3. Када Стефан Првовенчани креће у сретање животворном крсту Господњем, онда пореди себе,⁵² што и Доментијан преузима, са Давидом, који скаче пред сеновитим кивотом. Дакле, оно што је за Стефана крст, то је за Давида кивот (ковчег завета), између осталог символ моћи у борбама као што је то и крст: "О свечасно крсно дрво, државо царевима и победо противним силама."⁵³ У тој паралели долази до идентификације крста и кивота, чиме се старозаветном кивоту придаје образ крста.

У Старом Завету има још много примера проображавања крста, које се везује за личности, помињане и у делима Стефана Првовенчаног и Доментијана, као и код других писаца српске црквене књижевности. Најилустративнији примери везани су за Каина и Авеља, Аврама и Исака, Јакова и његове унуке.⁵⁴

Страдање Авеља представља један од првих библијских примера изображавања тајне крста у далекој прошлости, јер је страдање Христово на крсту предизображено у Авељу. Такву симболику је имао на уму и у свевремено постојање крста загледао дечански сликар, када је у сцени *Оплакивање Авеља*, у Параклису Светог Димитрија, приказао крстолику грађевину, вероватно гроб у коме ће бити сахрањен Авељ.⁵⁵ И овај, као и неки други примери, говори да су сликари имали свест о предизображењу крста, сликајући га на местима где то мање упућени у старозаветну егзегезу и не би очекивали.

49 "Које беху прве речи којим му се обрати Бог? *Иди из земље своје и од рода својега и из дома оца својега у земљу коју ћу ти Ја показати* (1.Мој. 12,1). У самим тим речима била је, дакле, садржана тајна Крста, јер то јасно пројављује Павле, који – хвалећи се Крстом – говори: *Мени се разате свет* (Гал. 6,14). За онога који без освртања одлази одлази из своје отаџбине или из овога света, земаљска отаџбина и свет умиру и падају у заборав, а то и јесте Крст." Види: Григорије Палама, *наведено дело*, 82.

50 Доментијан, *Житије Светог Саве*, 124.

51 Константин Стратигопулос, *Литургијско тумачење Старог Завета*, у: О литургији, зборник текстова, Београд 1997, 320.

52 Стефан Првовенчани, *Житије Светог Симеона*, 83.

53 Доментијан, *Житије Светог Симеона*, 288.

54 На предметима сачуваним из прва три века, нађеним при раскопавању Рима и Помпеје, срећу се у великом броју алегориска изображења Крста и распећа: Авељ убијен од стране Каина; Исак принет жртвом Аврамовом; Мојсије који се моли крстообразним распетим рукама; пророк Јона моли се раширених руку у стомаку кита итд. Види: *Христианство. Енциклопедически словарь*, том 1, Москва 1993, 834.

55 Види: Бранислав Тодић, Милка Чанак-Медић, *Манастир Дечани*, Београд 2005, 347 (сл.268).

Један од најилустративнијих примера на коме се јасно показала слика крста и спасења је *Жртва Аврамова*. Свети Григорије Палама сматра да се "на Аврааму савршила тајна Крста. Исак, пак, сам беше предображење тајне (на Крст) Прикованог, будући послушан оцу своме до смрти, баш као и Христос (Богу Оцу). Ован којег су приносили као дар предизображавао је Јагње Божје, Које се нас ради предало на заклање; а шипражје у које се ован заплео роговима беше тајно предображење Крста, због чега се и назива 'шипражјем спасења', као што се и крст назива 'спасоносним дрветом'.⁵⁶ У самом Исаковом ношењу нарамка дрва Свети Јефрем Сиријски је видео Спаситеља који носи крст.⁵⁷ Слично је и тумачење св. Андрије Критског: "Образ крста испуни Исак дрва за жртву узевши."⁵⁸ Исту паралелу даје и Народна Библија (Палеја с тумачењем) у причи *О Исаку*:

"О, дивног чуда! Зашто Аврам свеза Исака, а Исак не побеже од смрти? Аврам свеза Исака јер су Јевреји били свезали Христа, који вољно приђе на страдање. Авраам положи Исака на дрва, а Јевреји пропели Христа на дрво."⁵⁹

Изображење крста присутно је и у Јаковљевом благосиљању посињених унука Јефрема и Манасије.⁶⁰ У *Служби Крстовдану* (14. септембар) пева се: "Укрштањем руку Патријарх Јаков, при благосиљању деце, моћни символ Крста преднајави..." Ерминија Дионисија из Фурне јасно упућује на праображење Крста Господњег у Јаковљевом благослову: "Јаков седи на постељи, пред њим (стоје) здесна Манасија, а слева Јефрем. На њиховим главама Јаков држи своје руке крстообразно – десну на Јефрему, а леву на Манасији; иза њих Јосиф удивљен."⁶¹ У нашем фрескосликарству један од најлепших примера ове сцене налази се у Сопотанима, у припрати, изнад Светог цара Константина и Свете царице Јелене, приказаних са крстом. На исти начин Јаковљев благослов се приказује и у минијатурном сликарству. Сам чин благосиљања носи у себи слику крста, те је и Јаковљев благослов праобраз крстообразног благослова.⁶²

Сви ови догађаји имају одраза и у нашој литератури. Иако се у тим случајевима не помиње сама реч крст, они, својом скривеном поруком, асоцирају на присуство силе крста у свим временима, и у времену старозаветне личности која се помиње, али и у времену националног јунака који се пореди са том личношћу.

Експликације Стефана Првовенчаног и Доментијана о Мојсију и Давиду, на које смо у овом раду посебно указали, представљају скоро усамљене примере у нашој књижевности, који до сада нису наишли на право тумачење. Надамо се да су компаративни примери из светоотачке књижевности, литургијске поезије и црквеног сликарства допринели изворном разумевању анализираних паралела.

56 Григорије Палама, *наведено дело*, 85.

57 Свети Јефрем Сиријски, *Беседа о Авраму и Исаку*, у: Огњени стуб. Подвижничке поуке и тумачења Старог Завета, Београд 2003, 237. Види и коментар Владике Атанасија Јевтића у: *Књига Постања*, превео Епископ Атанасије, Београд 2004, 88-90.

58 *Светога оца нашега Андреја Јерусалимљанина...*, л. 109'

59 *Апокрифи старозаветни*, приредио и на савремени језик пренео Томислав Јовановић, Београд 2005, 379.

60 *Књига Постања*, 206-207. Види и Григорије Палама, *наведено дело*, 86.

61 Милорад Медих, *наведено дело*, 193.

62 За знак светог Крста Димитрије Станилоаје везује три појма: даровање Богу, поклоњење принето Богу и благослов или освећење ствари или дотичне личности. Види: Д. Станилоаје, *наведено дело*, 4.

Dragisa Bojovic

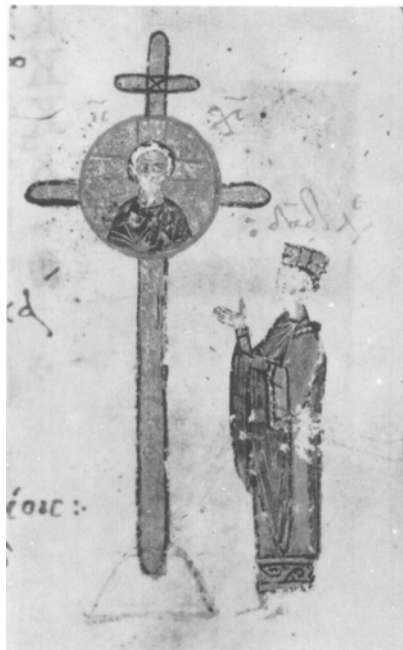
THE OLD TESTAMENT MODEL OF CROSS

The Old Testament icon of cross is present in theology, liturgics, literature and painting. Very frequent connections of the symbolism of the cross with the events from the New Testament by the researchers caused great problems in the interpretation of those places where the Old Testament model of cross served as means to the comparison between Jewish and Serbian rulers. This is the case with the works of Stephan the First Crowned and Domentijan where these rulers were compared with Moses and David to whom in various occasions the cross helped.

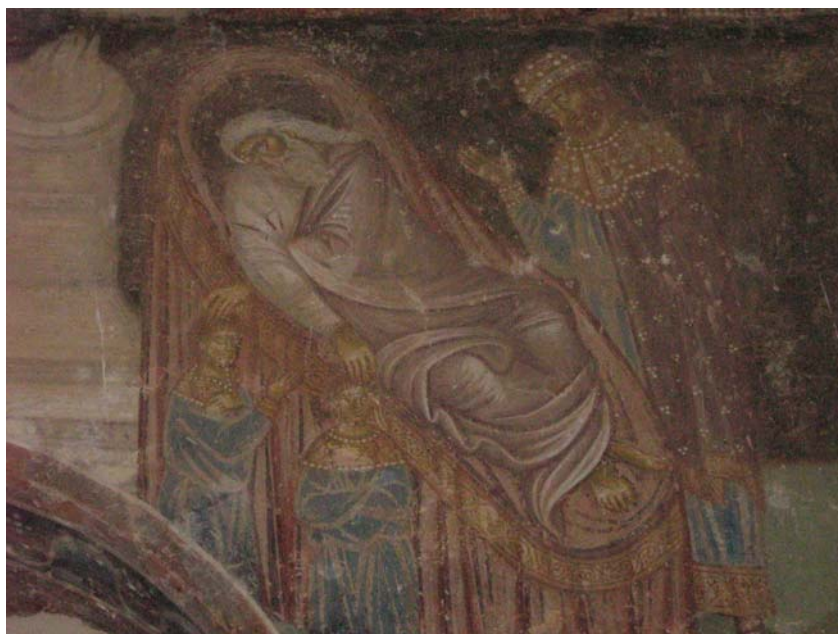
By numerous examples from the patristic literature, liturgical poetry and church painting, we tried to put attention on the existing mistakes in the interpretations and to show the original meaning of the analysed parallels.

*Давид са крстом, Манастир Сопоћани, Капела Светог Ђорђа
(снимио Д. Бојовић)*

*Давид се моли пред крстом (Fig. 190, fol. 115 r, извор: Sirarpie der Nersessian,
L'illustration des Psautiers grecs du Moyen Age, II, Londres, Add. 19.352, Paris, 1970.)*

*Јаков благосиља Јефрема и Манасију, Манастир Сопоћани, припрата
(снимила Јована Бојовић)*

*Јаков благосиља Јефрема и Манасију (Vat. 747, fol. 65v, извор: The byzantine
Octateucas, volume II, Kurt Weitzmann and Massimo Bernabo, plates, Princeton
University 1999, сл. 565)*

Мојсије побеђује Амалика (Vat. 747, fol. 9 4r, извор: The byzantine Octateucas, volume II, Kurt Weitzmann and Massimo Bernabo, plates, Princeton University 1999, сл. 726)